

Received 28.04.2024	Review	JOTS
Accepted 07.05.2024		8/2
Published 20.07.2024		2024: 421-426

Ivanics, M. The book of the Činggis legend: A critical edition of a seventeenth-century Volga-Turki Source. Leiden: Brill, 2023, pp. 395. ISBN: 978-90-04-68320-4

Aysun SOYER*

(Artvin/Türkiye)

E-mail: aysunsoyer.as@gmail.com

Mária Ivanics tarafından bilimsel literatüre kazandırılan *The Book of the Činggis Legend* adlı eser, Brill Yayınevi tarafından yayımlandı. Bozkırın sözlü geleneğinin bir ürünü olan Cengiz Efsanesi Kitabı, XIII-XVII. yüzyıllar arasındaki olayları anlatır ve Volga bölgesinde yaşayan göçebe halkların tarihsel zihniyetine dair fikir verir. Kaynağın ilk eleştirel neşrinin yanı sıra İngilizceye ilk tam çevirisidir. Bu cilt ile Szeged Üniversitesi Studia Uralo-Altaica serisinin 2002 yılında yayımlanan 44. cildinin İngilizce çeviri, notlar ve sözlükle birlikte gözden geçirilmiş 395 sayfalık yeni baskısıdır.

Eserin içindekiler bölümüne kapak resmi hakkında bilgi verilerek geçilmiştir. Kapak illüstrasyonu: *Cengiz Han'ın Mucizevi Kavrayışı, Moğol ve Türklerin Resimli Soyağacından Temürlü Hanedanları (XV. yüzyılın başları)*. Kitap, Ön söz, Giriş, Transkripsiyon, Çeviri, Sözlük, Tıpkıbasımlar, Bibliyografya ve Dizin bölümlerinden oluşmaktadır.

Ön söz (s. vii) bölümünde *Defter-i Cengiz-nāme* ve çeşitli *Cengiz-nāme* yazmaları üzerine incelemelerden söz edilmiştir. Ayrıca Usmanov'la birlikte seçilen nüsha ile ilgili yapılan çalışmalar hakkında açıklamalara da değinilmiştir.

* ORCID ID: 0000-0002-9638-8315.

Ardından eserin *Giriş* (s. 1-16) bölümüne geçilmiştir. Bu bölüm, ana bölümlere hazırlık niteliği taşımaktadır. Bu bölümde Volga bölgesinde yaşayan Türk halklarının tarihini ele alan *Türk Defter-i Cengiz-nâme*'deki Cengiz Efsanesi Kitabı'nın belirli bölümleri ve içeriği tanıtılmıştır. Metin altı bölümden oluşmaktadır ve XIII.-XVII. yüzyıllarda Avrasya bozkır tarihini kapsayan çeşitli zamanlarda ve türlerde yazılmış bölümleri içermektedir.

Metinde, yapılan araştırmaların, hikâyelerin orijinal olup olmadığını ve eğer öyleyse kronolojik bir sırayla mı takip edildiklerini belirleme konusunda yeterli olunmadığı belirtilmiştir. Metnin derleyicisinin kim olduğu ve hangi ölçütlere göre seçip düzenlediği konusunda belirsizlik vardır. Abdülkadir İnan, Cengiz hikâyesinde adı geçen Başkurt boyu adlarından dolayı *Cengiz-nâme*'nin Nogai Horde'un egemenliği altında yaşayan Başkurt kabileleri arasında ortaya çıkmış olabileceğini öne sürmüştür. Diğer taraftan, Tatarlar arasında bulunan çok sayıda nüshaya dayanarak M. A. Usmanov, bu metni tarihî bir miras olarak değerlendirmiştir. *Cengiz-nâme*'nin tarihlendirilmesiyle ilgili görüşler olsa da, yazmanın başındaki soy kütüğünde Kasimov Hanlığı'nın son hükümdarı Burhan Sultan'ın 1678-1679'daki ölümüne referansla sağlanmaktadır. Sonuç olarak, bu bölüm, *Cengiz-nâme*'nin kökenleri, dil özellikleri ve tarihlendirilmesi hakkında çeşitli görüşleri ve araştırmaları bir araya getirmektedir.

Giriş bölümü şu alt başlıklardan oluşmaktadır:

1. *Cengiz-nâme*'nin *Yazmaları, Edisyonları ve Çevirileri* (s. 4) başlığı altında *Cengiz-nâme*'nin elimize ulaşan yazmalarının çoğunun XIX. yüzyılın başlarına ve sonlarına tarihlendiği, metinler arasındaki benzerliklerin öne çıktığı ve dört yazmanın Rusya dışındaki koleksiyonlarda bulunduğu belirtilmiştir.

1.1. *Eserin Yazmaları* (s. 5) başlığı altında yazarın elde ettiği kaynaklar olan St. Petersburg, Berlin, Edinburgh ve Londra'daki yazmalarının mikrofilmlerinden bahsedilmiştir. Ancak yazarın, Paris'teki yazmayı orijinalinden inceleyemediğini, fakat Ufa'da düzenlenen versiyonun orijinal kopyasını inceleyebilme fırsatının olduğunu öğreniyoruz.

1.2. *St. Petersburg Yazmaları* (s. 5) alt başlığı altında yazmaların satır sayısı, kâğıdın rengi, boyutu gibi özelliklerinden bahsedilmiştir. Bu bölümde, "A", "B" ve "C" olarak tanımlanan üç farklı *Cengiz-nâme* yazmasının özellikleri

açıklanmaktadır.¹ Her yazmanın farklı özelliklere sahip olduğu ve çeşitli tarihî dönemlere ait olabileceği belirtilmiştir.

1.3. *Yazmaların Şeceresi* (s. 7) alt başlığında ise yazmalardaki metinler arasında çok az değişiklik gösterilmesine rağmen, “A”, “B” ve “C” yazmalarının muhtemelen ortak bir öncüsü olduğu, “O” yazmasının ise farklı bir yazmaya dayandığı belirtilmiştir. Yazım özellikleri açısından, “B” ve “C” yazmaları daha eski özelliklere sahiptir. Bu yazım farklılıkları yazmaların tarihleri ve kökenleri hakkında önemli ipuçları vermektedir. Bu farklılıkların incelenmesi, metnin kopyalanma sürecindeki değişiklikleri anlamamıza ve yazmaların birbirleriyle nasıl ilişkilendiğini anlamamıza yardımcı olmaktadır:

Üçüncü tekil şahısta iyelik şahıs eki {-sı}, şahıs zamirleri *sân* ve *siz*, üçüncü teklik şahıs emir kipi eki (bolsun), olumsuzluk eki {-sXz} ve koşul kipinde {-sA} ortaya çıkar. Ancak, bazen bazı isimlerde (tansuq) ve fiillerde (kes- ve istä-) de görülür. Bu farklılık, kopyacının *sin* harfini ayırt etme yöntemine aşina olmadığını ve bazen üç noktayı harfin üstüne yerleştirerek *sin*'i *şin*'e çevirdiğini göstermektedir (s. 7).

1.4. *Rusya dışındaki Yazmalar* (s. 7) başlığı altında, *Cengiz-nâme*'nin farklı bölgelerde ve zamanlarda nasıl kopyalandığı ve değiştirildiğinden bahsedilmiştir. Yazmalardan bazılarının eksik veya tamamlanmamış olduğu, bazılarının ise daha geniş bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir. Yazım farklılıkları, kopyacıların tecrübeleri ve yazım tercihleri hakkında bilgilere ulaşılmaktadır.

1.5. *Yazmaların Neşirleri* (s. 10) kısmında *Cengiz-nâme* ile ilgili üç baskıdan bahsedilmiş ve yapılan çalışmaların detayları verilmiştir. Bunlardan ilki 1822'de I. I. Hal'fin tarafından yapılan *Cengiz Han ve Aksak Timur'un Hayatı* adlı çalışmadır. İkincisi St. Petersburg yazmalarına dayanan *Cengiz-nâme*, M.A. Usmanov ve M. Inavics tarafından 2002 yılında yayımlanmıştır. Üçüncüsü de 2009'da Bekir Şişman tarafından yayımlanan *Cengiz-nâme*'nin daha önce bahsedilen Londra yazmasına dayandırdığı yeni bir neşirdir.

¹ **Yazma “B”**: Alfanümerik B 2640 olarak belirlenmiştir ve folyo 1v-35v'yi içerir. Usmanov, bu yazmaya dayanarak eserin orijinal başlığını yeniden oluşturmayı başarmıştır. **Yazma “C”**: B 2587 olarak tanımlanmış olup, 1v-35v arasında folyolardan oluşur. (Folyo 36r'de bir tarih belirtilmiştir: “Şaban ayının sekizinci gününde tamamlanmıştır”. Yıl belirtilmemiştir.) Başlangıçta, sayfa başına düşen satır sayısı 18-20'dir, ancak 7v numaralı folyodan itibaren 15'e düşer. Yazma “C”, Usmanov tarafından XVIII. yüzyılın ortası veya ikinci yarısına tarihlenmiştir.

1.6. *Çeviriler* (s. 10) başlığıyla *Cengiz-nāme*'ye ait çeviriler ele alınmıştır. XIX. yüzyılda Kazan'daki yayınlara dayanan çeşitli yazmaları ve içerik çevirilerine dayanarak Rusya'daki tarihçiler arasında Cengiz Han ve Timur'un hikâyeleri olayların kronolojisini içeren son bölüm bilinmekteydi. Bu, Volga bölgesi tarihçileri tarafından kullanıldı, ancak *Cengiz-nāme*'nin tam metni ne Rusça ne de başka bir dilde mevcut değildi. Kısımî çevirilerden sadece ikisini tartışmaya değer gören Ivanics, bu kısımda bu iki çeviri çalışmasını detaylarıyla ele almıştır.

2. *Cengiz-nāme'nin Yazılı Kaynakları* (s. 12) bölümünde, eserin kaynaklarına değinilmiştir. *Cengiz-nāme*, bozkır tarih yazımının bir ürünüdür ve sözlü geleneğin yanı sıra, özellikle Çinggis'in hikâyesinde yazılı kaynakların kullanımı da tespit edilebilir. Bununla ilgili en erken kaynağın kaybolmuş olabilecek bir Moğol kaynağı olabileceği ve bunun hem Uygur alfabesiyle yazılan *Oğuz-nāme*'ye hem de *Cengiz-nāme*'ye öncü olmuş olabileceği belirtilmiştir.

Yazar, özellikle XIII. yüzyılda yazılan *Moğolların Gizli Tarihi*, antroponimler ve yer adları temelinde Cengiz bölümünün en önemli yazılı öncü olarak kabul edilebileceğinden söz etmiştir. Yine bu kısımda sözlü geleneğe dayalı olarak Türkçe yazılmış kaynaklar arasında, Kasimov Hanlığı'nda görev yapan Kadir Ali Bey'in kronikleri ve Hive Hanlığı'ndan Ötemiş Hacı'nın kroniklerinden de söz edilmiştir. Rabgûzî'nin *Kısas-ül Enbiya* adlı eserinin aynı zamanda *Cengiz-nāme*'deki Timur hikâyesinde görülen İstanbul çiziminin kaynağı olduğu belirtilmiştir.

2.1. *Dil Özellikleri ve Transkripsiyon İlkeleri* (s. 13) başlığıyla yazarın eseri hazırlarken metni yayımlamada tercih ettiği dili ve neşir yöntemini anlattığı görülmektedir. Transkripsiyon için kelimenin etimolojisini dikkate aldığını ancak her zaman tutarlı bir şekilde uygulayamadığını belirtmiş. Bunun sebebi olarak da altı bölümün farklı dönemlerde yazılmış olmasını göstermiştir. Metin, Kıpçak ve Oğuzca dilsel öğelerin sadece kelime dağarcığı açısından değil, aynı zamanda morfoloji ve ses bilgisi açısından da değişmekte, karışık bir dilsel durumu yansıtmaktadır. Ayrıca, Arapça ve Farsça kökenli bazı kelimelerin Arapça ve Farsça telaffuz kurallarına uymaksızın yazılmış olmasından dolayı kelimelerin yazımında zorluklar yaşanmaktadır. Metin içindeki yabancı metinlerin transkripsiyonu, uluslararası transkripsiyon kurallarına göre

yapılmıştır. Ancak, doğrudan alıntılarda transkripsiyonları değiştirilmemiştir. İsim ve unvanlarda orijinal kaynaktan kullanılan şeklin alıntılanmasına özellikle dikkat edilmiştir. Özetle, eleştirel neşir süreci sırasında dilsel zorluklar ve kaynak belirsizlikleriyle karşılaşmıştır, ancak metin içinde tutarlı bir yaklaşım benimsenmiştir.

2.2. *Teknik Açıklamalar* (s. 15) kısmında yazar “O”, “B” ve “C” yazmalarının tıpkıbasımını içerdiğini ve “O” nüshasının metnini tamamlarken diğer nüshalardan alınan bilgilerle eksik veya hatalı yerleri düzelttiğini veya tamamladığını öğreniyoruz. Müstensihin dikkatsizliğinden kaynaklanan ve genellikle doğru şekilde yazılmayan harfler köşeli parantez içinde eklenmiştir. Yine metin içinde kullanılan işaretler bu kısımda açıklanmıştır. Yazmaların imlâsındaki tutarsızlıkların tümünü belirtmek yerine, sadece önemli dil bilgisi farklılıkları dipnotlarda işaretlenmiştir.

Çeviri (s. 65-137) bölümünde transkripsiyonu yapılan metinlerin sırasıyla İngilizceye aktarımı yapılmıştır. *Sözlük* bölümü (s. 139-251), sözcüklerin anlamıyla birlikte metin içindeki yerlerini belirten iki sütun halinde hazırlanmıştır. Her sözcüğün metinde geçen satır örneği de verilmiştir. Dipnotlarda yer alan özel isimlerin şekli metininden farklıysa, ilki de sözlüğe eklenmiştir. Sözlük, daha sonraki dil araştırmalarına yardımcı olmak amacıyla hazırlanmıştır. *Tıpkıbasımlar* (s. 253-372) bölümünde “O” (B344), “B” (B2640), “C” (B2587) yazmasına ait faksimileler sırasıyla verilmiştir.

Kaynakça (s. 373-385) bölümü kitapta ele alınan konulara dair destekleyici ve referans niteliğindeki kaynakları içermekte, okuyuculara daha fazla inceleme ve araştırma yapma imkânı sağlamaktadır. *Dizin* (s. 386-395) giriş, çeviri ve dipnotlardaki özel isimleri içermektedir. İsimler alfabetik sıraya göre listelenmiş ve bu terimlerin hangi sayfalarda yer aldığını gösterilmiştir. Bu da okuyucuların metin dışında geçen önemli terimlere hızlı bir şekilde erişmelerini sağlamaktadır.

Elimizdeki çalışma ile yazar *Cengiz-nâme*’nin çeşitli yazmalarını detaylı bir şekilde inceleyip yazmaların farklılıklarını ve benzerliklerini vurgulayarak geniş bir tarihî ve kültürel çerçevede incelemiştir. Ivanics, titiz çalışması ile metnin eksik veya hatalı yerlerini düzeltmiş ve metnin tamamlanmasını sağlamıştır. Bu sayede, *Cengiz-nâme*’nin tamamı daha önceki baskılara kıyasla

daha kapsamlı ve eksiksiz bir şekilde sunulmuştur. Ivanics'in çabaları, eserin daha geniş bir okuyucu kitlesi tarafından erişilebilir olmasını sağlamış ve Orta Asya'nın zengin tarihine ışık tutmuştur. Bu çalışma, Orta Asya'nın tarihine ve kültürel mirasına ilgi duyan herkes için önemli bir kaynaktır. Bu değerli çalışmayı ortaya çıkaran Maria Ivanics hanımefendiyi tebrik eder, başarılarının devamını dileriz.